

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет
внутрішніх справ

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ і ПРАВА

Навчальний посібник

За загальною редакцією
І. М. Погрібного

Харків 2010

УДК 340.12(075.8)

ББК 67.0я73

Т 33

Авторський колектив:

О. М. Головка – д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник: розділи 1, 2; *І. М. Погрібний* – канд. юрид. наук, доцент: розділ 8 (у співавторстві з *А. А. Письменицьким*); розділ 10 (у співавторстві з *І. М. Овчаренком*); розділ 12; розділ 14; розділ 15 (у співавторстві з *Д. В. Слинком*); розділ 21 (у співавторстві з *О. В. Волошенюком*); розділ 22; *О. В. Волошенюк* – канд. юрид. наук, доцент: розділ 19; розділ 21 (у співавторстві з *І. М. Погрібним*); розділи 23, 24; *Д. М. Михайлович* – канд. юрид. наук, доцент: розділ 16; *І. М. Овчаренко* – канд. юрид. наук: розділ 10 (у співавторстві з *І. М. Погрібним*); розділи 11, 13; *А. А. Письменицький* – канд. юрид. наук, доцент: розділ 7; розділ 8 (у співавторстві з *І. М. Погрібним*); *О. С. Передрій* – викладач: розділ 3; *Д. В. Слинко* – канд. юрид. наук: розділи 4, 5; розділ 15 (у співавторстві з *І. М. Погрібним*); *Ю. А. Холод* – канд. юрид. наук: розділ 6; *А. М. Шульга* – канд. юрид. наук, доцент: розділи 9, 17, 18, 20

Рецензенти:

О. В. Петришин – д-р юрид. наук, професор, академік АПрН України, завідувач кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого;
І. В. Яковюк – канд. юрид. наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України

Затверджено Вченою радою

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
протокол № 1 від 30.01.2009*

Теорія держави і права : навч. посіб. / [О. М. Головка, Т 33 І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін.] ; за заг. ред. І. М. Погрібного ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2010. – 276 с.

ISBN 978-966-610-188-7

Книга буде сприяти повноцінному оволодінню курсом теорії держави і права, вона буде корисною і початківцям, і тим, хто прагне оволодіти фундаментальним понятійним загальноправовим апаратом. Навчальний матеріал викладено з урахуванням новітніх досягнень теоретичної юридичної науки.

Для студентів, курсантів, слухачів, ад'юнктів та аспірантів юридичних ВНЗ та факультетів.

УДК 340.12(075.8)
ББК 67.(4УКР)я73

ISBN 978-966-610-188-7

© Головка О. М., Погрібний І. М., Волошенюк О. В. та ін., 2010
© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010

Зміст

1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1. Теорія держави і права як базова юридична наука та навчальна дисципліна. Предмет теорії держави та права .. 7
2. Методологія теорії держави та права 9
3. Функції теорії держави і права..... 12
4. Місце та роль теорії держави та права в системі суспільних та юридичних наук..... 13

2. ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ

1. Первісне суспільство та соціальна влада в давній період 17
2. Виникнення держави: передумови та основні причини (на основі матеріалістичної теорії)..... 19
3. Поняття, сутність та ознаки держави 22
4. Основні наукові концепції виникнення держави..... 28

3. ФОРМА ДЕРЖАВИ

1. Поняття і елементи форми держави..... 34
2. Форма державного правління. Особливості форми правління в Україні..... 35
3. Форма державного (політичного) режиму..... 39
4. Форма державного устрою 43

4. МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

1. Поняття та структура механізму держави. Державний апарат 47
2. Принципи організації та функціонування механізму держави..... 49
3. Поняття, ознаки та класифікація державних органів 50
4. Загальна характеристика органів місцевого самоврядування 53

5. ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

1. Поняття функцій держави 57
2. Класифікація функцій держави. Загальна характеристика функцій сучасної української держави..... 60
3. Форми та методи здійснення функцій держави 61

4. Завдання та роль органів внутрішніх справ у забезпеченні реалізації функцій держави..... 66

6. ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

1. Генеза поняття «громадянське суспільство» 69

2. Громадянське суспільство: поняття, ознаки..... 71

3. Структура громадянського суспільства 73

7. ЛЮДИНА І ПРАВО

1. Біопсихосоціальна природа людини і вплив на неї права 76

2. Правовий статус особистості, права людини та громадянина 79

3. Інститут прав людини в Україні..... 83

8. ПРАВОВА ДЕРЖАВА

1. Історичні передумови та загальна характеристика концепцій правової держави..... 87

2. Принципи правової держави..... 94

3. Співвідношення права і закону в правовій державі.. 97

9. ПОНЯТТЯ ПРАВА

1. Поняття та ознаки позитивного права 101

2. Принципи та функції права 104

3. Сутність права. Основні сучасні вчення про сутність права 107

10. НОРМИ ПРАВА

1. Поняття та ознаки норм права..... 115

2. Види норм права 117

3. Структура норми права та характеристика її складових елементів 121

11. ПРАВОТВОРЧІСТЬ

1. Визначення та принципи правотворчості 127

2. Основні види правотворчості..... 131

3. Правотворчий процес..... 133

12. ДЖЕРЕЛА ПРАВА

1. Поняття і види джерел права..... 136

2. Поняття і види нормативно–правових актів 138

3. Дія нормативно–правових актів у часі, у просторі та щодо кола осіб 141

13. СИСТЕМА ПРАВА ТА СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА	
1. Система права та її структура	146
2. Система законодавства.....	148
3. Систематизація нормативно–правових актів та її форми.....	150
14. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ	
1. Поняття, ознаки і види правових відносин	155
2. Суб'єкти й об'єкти правових відносин	156
3. Зміст правових відносин.....	159
4. Юридичні факти	160
15. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА	
1. Поняття й основні форми реалізації норм права....	165
2. Правозастосування як особлива форма реалізації норм права.....	167
3. Основні стадії процесу застосування норм права ..	168
4. Акт застосування норм права: поняття, ознаки, види.	170
5. Особливості застосування норм права в органах внутрішніх справ	172
16. ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА	
1. Поняття тлумачення норм права, його необхідність, мета, функції.....	176
2. Способи тлумачення норм права	179
3. Види тлумачення норм права	181
4. Інтерпретаційно–правовий акт	183
17. ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА	
1. Поняття та структура правосвідомості.....	187
2. Правова культура.....	189
3. Деформація правосвідомості.....	190
4. Правове виховання та його механізм	191
18. ПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА. ПРАВОПОРУШЕННЯ. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	
1. Правомірна поведінка: поняття та основні види.....	196
2. Поняття правопорушення. Види правопорушень ...	198
3. Склад правопорушення	200
4. Юридична відповідальність: види, принципи, функції	201

19. ЗАКОННІСТЬ, ПРАВОПОРЯДОК ТА ДИСЦИПЛІНА	
1. Поняття законності.....	207
2. Принципи та гарантії законності	209
3. Співвідношення суспільного порядку, правопорядку та дисципліни	211
20. ПРАВО В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН	
1. Нормативне і ненормативне регулювання суспільних відносин	217
2. Право і мораль	218
3. Право, звичаї і корпоративні норми	219
4. Релігійні і технічні норми	221
21. МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	
1. Правове регулювання як особливий вид соціального регулювання	224
2. Види, способи та типи правового регулювання	225
3. Елементи та стадії механізму правового регулювання	228
22. ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС	
1. Поняття, зміст та види юридичного процесу	233
2. Стадії юридичного процесу	238
4. Юридичний процес в діяльності органів внутрішніх справ	242
23. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ	
1. Правова система та правова сім'я: поняття та види	251
2. Романо–германська сім'я правових систем	252
3. Англосаксонська (англо–американська) сім'я правових систем	253
4. Сім'я релігійного права	255
5. Традиційні правові системи	257
24. ЗБЛИЖЕННЯ ТА ВЗАЄМНИЙ ВПЛИВ ПРАВОВИХ СИСТЕМ	
1. Процеси глобалізації, їх вплив на розвиток правових систем сучасності.....	261
2. Напрямки і засоби зближення та взаємовпливу правових систем.....	262

3. Європейські інтеграційні процеси.....	265
4. Змішані правові системи	266

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.....	272
---	------------

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ ТЕОРІЇ ДЕР- ЖАВИ І ПРАВА

1. Алексеев С. С. Линия права / С. С. Алексеев. — М. : «Статут», 2006. — 461 с.
2. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. — М. : «Статут», 1999. — 712 с.
3. Аллан Т. Р. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права : [пер. з англ. Р. С. Семківа] / Т. Р. Аллан. — К. : Вид. дім «Києво–Могилянська академія», 2008. — 385 с.
4. Антологія української юридичної думки в 6 томах / [ред. колегія Ю. С. Шемшученко та ін.]. — Том 1. Загальна теорія держави і права : філософія та енциклопедія права. — К. : «Юридична книга», 2002. — 568 с.
5. Балинська О. М., Гарасимів Т. З. Проблеми теорії держави і права : навч.-метод. посібник / О. М. Балинська, Т. З. Гарасимів. — Львів : «ЛДУВС», 2008. — 320 с.
6. Бержель Ж.–Л. Общая теория права : [пер. с франц.] / Ж.–Л. Бержель. — М. : NOTA BENE, 2000. — 576 с.
7. Государство, общество, личность : проблемы совместимости / [под общ. ред. Р. А. Ромашова, Н. С. Нижник]. — М. : «Юристь», 2005. — 303 с.
8. Давид Р., Жоффре–Спинози К. Основные правовые системы современности : [пер. с франц.] / Р. Давид, К. Жоффре–Спинози. — М. : «Международ. отношения». — 400 с.
9. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності / О. Р. Дашковська. — Х. : «Право», 2005. — 224 с.
10. Дворкін Р. Серйозний погляд на права : [пер. з англ.] / Р. Дворкін. — К. : Основи, 2000. — 519 с.
11. Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові, конструкції та наукові, концепції) : навч. посіб. / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. — К. : «Юрінком інтер», 2008. — 400 с.
12. Загальна теорія держави і права : підручник / [за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. — Х. : «Право», 2009. — 584 с.
13. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду / А. П. Заєць. — К. : Парламент. вид-во, 1999. — 247 с.
14. Загальна теорія держави і права. / [автор. кол. Кельман М. С. , Мурашин О. Г., Хома Н. М.]. — Львів. : Науковий світ. 2003. — 581 с.

15. Козюбра М. Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива / М. Козюбра // Українське право. — № 1 (18). — 2005.
16. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. — К. : «Юрінком Інтер», 1998. — 208 с.
17. Конституція України : наук.-практ. комент. / [ред. колегія: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевий]. — Х. : «Право, 2003». — 808 с.
18. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права / [предисловие д-ра юрид. наук, проф. Й. Ю. Козлихина] / Н. М. Коркунов. — СПб. : «Юридический центр Пресс», 2003. — 430 с.
19. Крестовская Н. Н., Матвеева Л. Г. Теория государства и права : Элементарный курс / Н. Н. Крестовская, Л. Г. Матвеева. — Х. : «Одиссей», 2007. — 384 с.
20. Летнянчич Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні : проблеми теорії і практики : монографія / Л. І. Летнянчич. — Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. — 256 с.
21. Ллойд Д. Идея права : [пер. с англ.] / Д. Ллойд. — М. : «Югона», 2000. — 416 с.
22. Лон Фуллер Мораль права : [пер. с англ.] / Лон Фуллер. — М. : ИРИСЭН, 2007. — 307 с.
23. Луман Никлас. Власть / [пер. с нем. А. Ю. Антоновского] / Луман Никлас. — М. : «Праксис», 2001. — 256 с.
24. Максимов С. И. Правовая реальность : опыт философского осмысления / С. И. Максимов. — Х. : Право, 2002. — 328 с.
25. Малько А. В. Теория государства и права : учебник / А. В. Малько. — М. : Юристь, 2001. — 304 с.
26. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права : учеб. / М. Н. Марченко. — М. : «Проспект», 2006. — 768 с.
27. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / [Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемпученко]. — К. : «Ін Юре», 2003. — Т. 1. — 1232 с.
28. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / С. Л. Лисенков. — К. : «Юрисконсульт», 2006. — 355 с.
29. Оборотов Ю. М. Традиції та оновлення у правовій сфері : питання теорії (від пізнання до розуміння права) : монографія / Ю. М. Оборотов. — Одеса : Юрид. літ., 2002. — 280 с.
30. Оборотов Ю. М. Теория государства и права / Ю. М. Оборотов. — Одесса, 2004. — 216 с.
31. Основы теории государства и права : краткое учебное пособие. / А. М. Шульга. — Х. : ООО «Прометей-Пресс». — 2006. — 208 с.

32. Петришин А. В. Государственная служба : Историко–теоретические предпосылки, сравнительно–правовой и логико–понятийный анализ / А. В. Петришин. — Х. : «Факт», 1998. — 168 с.
33. Письменицький А. А., Слинько Д. В. Теорія держави і права : навч. посібник / А. А. Письменицький, Д. В. Слинько. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. — 252 с.
34. Погребной И. М. Теория права : учебное пособие. — [3–е изд., испр. и доп.] / И. М. Погребной. — Х. : «Основа», 2003. — 128 с.
35. Погребняк С. Л. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. Л. Погребняк. — Х. : «Право». — 240 С.
36. Порівняльне правознавство : навч. посібник / О. О. Погрібний, І. М. Погрібний, О. В. Волошенюк та ін. / [за заг. ред. д–ра юрид. наук, проф., чл.–кор. АПрН України О. Н. Ярмиша]. — Х. : Вид–во Харківського нац. ун–ту внутр. справ, 2006. — 296 с.
37. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / [за ред. Ю. П. Битяка, І. В. Яковюка, О. В. Петришина та ін.]. — Х. : «Право», 2007. — 248 с.
38. Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. / [за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина]. — Т. 1. — Х. : «Право», 2008. — 726 с.
39. Проблемы теории государства и права : учебник / М. Н. Марченко. — М. : Проект, 2006. — 756 с.
40. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабинович. / [вид. 10–те, доп.]. — Львів: «Край», 2008. — 224 с.
41. Радбрух Г. Элементарний курс філософії права // Радбрух Г. Філософія права : [пер. з нім.]. — К. : «Тандем», 2006. — С. 137—247.
42. Розин В. М. Генезис права / В. М. Розин. — М. : NOTA BENE, 2001. — 208 с.
43. Рулан Н. Историческое введение в право : [пер. с франц.] / Н. Рулан. — М. : NOTA BENE, 2005. — 672 с.
44. Свобода и закон / Бруно Леони : [пер. з англ. В. Кашкина] / [под ред. А. Куряева]. — М. : ИРИСЗН, 2008. — 308 с.
45. Скакун О. Ф. Теорія держави і права / О. Ф. Скакун. — Х. : «Консум», 2006. — 656 с.
46. Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві : пізнання соціальності права : монографія / О. В. Сердюк. — Х. : «Яшма», 2007. — 320 с.

47. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні : проблеми теорії та практики / (до 10-річчя незалежності України) : монографія / О. В. Скрипнюк. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. — 600 с.
48. Словарь терминов по теории государства и права / [под общ. ред. Панова Н. И.]. / [изд. 2-е, доп. и испр.]. — Х. : «Основа», 1997. — 180 с.
49. Теорія держави і права. Академічний курс / Оніщенко Н. М., Заєць А. П., Журавський В. С., та ін. / [за ред. О.В. Зайчука]. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
50. Теорія держави і права : Навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. / [за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова]. — К. : «Юрінком Інтер», 2002. — 368 с.
51. Теорія держави і права : навч. посіб. / В. М. Субботін, О. В. Філонов, Л. М. Князькова, І. Я. Тодоров. — К. : «Знання», 2005. — 327 с.
52. Філософія права : [пер. з англ.] / [за ред. Дж. Фейнберга, Дж. Коулмена]. — К. : «Основи», 2007. — 1256 с.
53. Харт Х. Л. А. Концепція права : [пер. з англ.] / Харт Х. Л. А. — К. : «Сфера», 1998. — 236 с.
54. Хаустова М. Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні / М. Г. Хаустова. — Х. : «Право», 2008. — 160 С.
55. Царьков Й. Й. Развитие правопонимания в европейской традиции права / Й. Й. Царьков. — С.Пб. : «Юридический центр Пресс», 2006. — 346 с.
56. Цвик М. В. Теория социалистической демократии : Государственно-правовые аспекты / М. В. Цвик. — К. : «Вища школа», 1986. — 160 с.
57. Циппеліус Р. Юридична методологія : [пер. з нім.] / Циппеліус Р. — К. : «Реферат», 2004. — 176 с.
58. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : Учебник [для вузов] / А. Ф. Черданцев. — М. : «Юрайт-М», 2001. — 432 с.
59. Чиркин В. Е. Законодательная власть / В. Е. Чиркин. — М. : «Норма», 2008. — 336 с.
60. Шевчук С. Судова правотворчість : світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. — К. : «Реферат», 2007. — 640 с.
61. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. — К. : «Укр. енцикл.», 1998. — .
62. Юридичні терміни : тлумачний словник / [за ред. В. Г. Гончаренко] / [2-е вид., стереотипне]. — К. : «Либідь», 2004. — 320 с.

Навчальне видання

Авторський колектив:
Головко Олександр Миколайович
Погрібний Ігор Митрофанович
Волошенюк Олександр Володимирович та ін.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ і ПРАВА

Навчальний посібник

Редагування, коректура, комп'ютерне верстання – *А. С. Тяпкін*
Художнє оформлення – *А. С. Тяпкін, Р. І. Артеменко*

Формат 60x84/16. Ум.-друк. арк. 16,1. Тираж 400 пр. Зам. № 6/22.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.